

גרשון שפיר
הקדמה למהדורה החדשה של
"קרקע, עבודה והסכסוך הישראלי-פלסטיני
1882–1914"

Gershon Shafir, 1989. *Land, Labour and Origins on the Israeli-Palestinian Conflict 1882–1914*.
Cambridge: Cambridge University Press.

לידתו של ספר זה לפני יותר מעשור. כתיבתו נמשכה כחמש שנים. המטרה היתה לשוב ולפקוד את התקופה המכריעה ביותר, לדעתי, בהיסטוריה הישראלית: התקופה של דור המייסדים. אף כי התמקדתי במייסדים, ביקשתי לעמוד במיוחד על פעולת-הגומלין בינם לבין ערביי פלסטינה. בנוטלי על עצמי משימה זו, הלכתי בעקבותיו של ברוך קימרלינג, החלוץ בקרב הסוציולוגים הביקורתיים שפתח בחקירת השפעותיו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני על אופיין של מדינת ישראל וחברתה (Kimmerling 1983; Kimmerling and Backer 1985). הערכה-מחדש מעין זו נדרשה מאחר שהתפלגותה של החברה הישראלית לשני מגזרים, המגזר היהודי והמגזר הערבי, שוכפלה במדעי החברה הישראליים וערכיה הושלכו על ההיסטוריה הישראלית. כתוצאה מכך, חותמו המעצב של הסכסוך על החברה הישראלית נעשה לא-נראה, וכמוהו הסיבות לאי-פתירותו לכאורה של הסכסוך.

יחסי יהודים-ערבים, כך היסקתי, החלו לובשים צורה קולוניאלית מובהקת כבר בתקופת המייסדים. עם זאת, גם ציינתי כי הקולוניאליזם אינו עשוי מקשה אחת. למעשה, הספר מנתח את העימות בין העלייה הראשונה לעלייה השנייה על גישותיהן השונות לאוכלוסיה הערבית כמאבק בין גרסות חלופיות של קולוניאליזם. האסטרטגיה של העלייה השנייה אפשרה את הקמתה של מדינת ישראל, אך בד בבד גרמה להחרפת הסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל.

מאז ראה הספר אור לראשונה ב-1989, חלו שתי התפתחויות – האחת אינטלקטואלית והאחרת פוליטית – שהחלישו את ההתנגדות לתיזה זו ולהשלכותיה והאיצו את שילובה בהיסטוריוגרפיה ובסוציולוגיה הישראליות. דיון ממושך ב"היסטוריוגרפיה הישראלית", המתמקדת, כפי שהעיר בצדק הסופר אהרון מגד, באופיה הקולוניאלי של הציונות, החל לערער את האורתודוקסיות ההיסטוריוגרפיות (מגד 1994). בגיליון המיוחד של *History and Memory* (1995), שהוקדש להיסטוריוגרפיה ישראלית, מודה אניטה שפירא כי שימוש במודל קולוניאלי במחקר על ישראל "הוא לגיטימי ואף רצוי", מאחר ש"הגדרתה של תנועה בתור קולוניאליזם-מיישב עשויה לסייע להבהרת היחסים בין האומה המיישבת לאומה בת-המקום". אולם, כפי שהיא מציינת, הודאה מעין זו לא היתה אפשרית בעבר (Shapira 1995, 30).

תרגמה את המאמר מאנגלית איה ברויאר.

ההסכמים בין ישראל לאש"ף הם שלבים בתהליך של השכנת שלום בין אויבים, שכל אחד מהם שקד זמן רב על שמיטת הלגיטימיות של זולתו ושל ההיסטוריוגרפיה שלו. ההכרה בקיומו של עם פלסטיני והרצון להסתגל אליו היסטורית הגדילו, בניסוחה של שפירא, את "הנכונות להסכין עם המחשבה שהקמתה של ישראל המיטה אסון על הפלסטינים" (שם, 32). הפיוס הפוליטי גם מעצים את החוסן המוסרי והאינטלקטואלי הדרוש כדי להתעמת פנים אל פנים עם הדינמיקה הקולוניאלית של הסכסוך, שאותה חשפו ההיסטוריוגרפיה והסוציולוגיה החדשות, וכדי לעודד את פתרונו באמצעות דה-קולוניזציה. בהקדמה זו אבחן את התיזה של הספר על רקע הדיון ההיסטוריוגרפי ותהליך השלום.

הספר יצא לאור ב-1989 במקביל לפרסום עבודותיהם של ההיסטוריונים בני מוריס, אבי שליים ואילן פפה (מוריס 1991; Pappé 1988; Shlaim 1988). ארבעת הספרים וכמה פרסומים אחרים שראו אור בעשור האחרון דנים בעניינים משותפים רבים. מוריס עמד על נקודות הדמיון בין עבודות אלה, ובמאמר דמיוני-מנשר תייג אותן בשם "ההיסטוריוגרפיה החדשה"; הוא ראה בהן עדות להתבגרותה של ההיסטוריה הישראלית שהוחזשה בעקבות צירופם של שני גורמים – ההבשלה של דור חדש, נכון יותר לביקורת עצמית, בישראל של העידן שלאחר מלחמת ששת-הימים ושלאחר מלחמת לבנון, ופתיחתם לעיון של מסמכים מתקופת 1948 מכוח חוק הארכיונים הליברלי של ישראל (Morris 1988).

על אף הדמיון, ישנם כמה הבדלים מכריעים בין מחקרי הסוציולוגי לעבודתם של ההיסטוריונים החדשים, אך גם כמה נקודות מגע שטרם נחקרו. ההבדל הגלוי טמון בכך שהמקורות הארכיוניים ששימשו אותי לא היו כאלה שנפתחו מחדש, אלא עמדו כבר בעבר לרשות החוקרים. למרות זמינותם של המקורות, גיליתי כי במקרים רבים נחוצה היתה קריאה חדשה של חומרים אלה כדי להחזיר אליהם את מה שנעלם מעיניהם של קוראים קודמים. הבדל חשוב מזה בין עבודתם של ההיסטוריונים החדשים לעבודתי מצוי בתוואי הכרונולוגי. ההיסטוריונים החדשים מתמקדים במלחמת העצמאות ובתקדימיה ובהשלכותיה המיידיות, ואילו אני חקרתי את עידן המייסדים. יתר על כן, ההיסטוריונים עוסקים במה שהם מתייגים במודע כ"מיתוסים" של החברה הישראלית,¹ ואילו אני בחנתי את תשתיתה האידיאולוגית.

פרשנויות של מיתוסים נוטות להתעלם מגוונים של אפור. במערכות סימבוליות אלה המשמעות אינה נגזרת מן התוכן, אלא מארגון היסודות המכוננים בצמדים של ניגודים קוטביים, למשל בארכיטיפים גבר ואשה, טוב ורע. היחס בין הצמדים הוא קבוע בדרך-כלל וממוצה שוב ושוב ומחוץ להשפעת ההקשר ההיסטורי. המיתוס העיקרי שעליו מערערים פפה, שליים ומוריס הוא זה הגורס כי מלחמת השחרור ושיחות השלום שהתנהלו בעקבותיה העמידו זה מול זה את הכוחות שוחרי השלום והפשרה ואת הכוחות הלא-הגיוניים ומחרחי המלחמה. כתוצאה מכך נוקתה ישראל מכל אשמה באופן חד-משמעי.

אולם כיצד קרה שההסברים המיתיים להתהוותה של מדינת ישראל התפתחו רק בשלבים מאוחרים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, כלומר: לאחר שהוא התפשט והפך לסכסוך ישראלי-ערבי שהוביל למלחמות מחזוריות, אחת לעשר שנים? כיצד הובנו קודם לכן יהודים-ערבים?

במהלך שלושים השנים הראשונות להגירה ולהתיישבות הציוניות, שהן מוקד העבודה, לא פיתחו העלייה הראשונה והעלייה השנייה מיתוס עקבי של הערבי. האידיאולוגיזציה של הציונות, ובעיקר של הציונות של תנועת העבודה, והשלכותיה באו לעולם בעקבות מלחמת העולם הראשונה והנחילו לדורות הבאים מערך נפשי אידיאולוגי.

בעוד שמיטוסים מעצימים סכסוכים ומעבירים אותם למישור קוסמי שבו הם עוטים מאפיינים של מחלוקת חסרת מוצא, חשיבה אידיאולוגית מבוססת במידה רבה על הסתרת הסתירות החברתיות מאחורי חזות הרמונית של יחסים חברתיים. אידיאולוגיות מנסות ככלל לאיין או להעלים סתירות

1. אחת העבודות הראשונות שהשתמשו במונח "מיתוס" במשמעותו הנקמנית היתה עבודתו של שמחה פלפן (Flapan 1987), שבכותרת המשנה שלה הוא עימת "מיתוסים ומציאויות". אולם סדר יום זה ומונח זה שגורים גם בעבודותיהם של "היסטוריונים חדשים" אחרים. ראו למשל: Pappé 1995; Shlaim 1994.

לא-מיושבות. זה נעשה באמצעות הצגת האינטרסים של מעמד, מפלגה או לאום כמרחיקי-ראות ואפילו מהפכניים, ומכאן כמייצגי החברה בכללה. חשיבה אידיאולוגית היא גם נרטיב טלאולוגי האופייני ללאומיות המודרנית. לפי תבנית זו, נתפסו במבט לאחור תנועת העבודה ומייסדיה בני העלייה השנייה כמי שנמנו וגמרו מאז ומתמיד לעצב את ההיסטוריה בצלמם ובדמותם.

תנועת העבודה ביקשה למזער ולהסוות את הסכסוכים עם האוכלוסיה הפלסטינית באמצעות העלאתן של שתי אידיאולוגיות בזו אחר זו. למרבה האירוניה, היו אלה אידיאולוגיות סותרות: האידיאולוגיה הראשונה קבעה כי לציונות של תנועת העבודה נודעה השפעה חיובית על החברה הפלסטינית, ואילו האחרת גרסה כי לא היתה לה השפעה כלשהי.

לפי ההשקפה הראשונה, "היתרונות הכלכליים של ההתיישבות היהודית נראו לציונים של תנועת העבודה כתגובה ניצחת ללאומנות הערבית" (ראו למשל, Morley Sachar 1979, 172). הציפייה היתה שההמונים הערבים יפיקו תועלת מן המודרניזציה שהביאו עמן ההגירה וההתיישבות היהודית. לפיכך הועלתה הטענה כי ההתנגדות לציונות באה רק מצד חוגים צרים של העלית – בין שהיו אלה האפנדים בעלי הקרקעות, המעמד הבינוני הנוצרי או, מאוחר יותר, ההנהגה הריאקציונית של מדינות ערב השכנות. עם זאת, המודרניזציה שיזמה התנועה הציונית השתלבה ביחסים קולוניאליים, ויעדי הקולוניזציה היהודית, "כיבוש העבודה", "אולת הקרקע", והמוסדות המיישבים שתמכו בהם – ההסתדרות והקרן הקיימת לישראל (קק"ל) – היו יהודיים בלעדיים.² "כיבוש העבודה" כיוון להחלפת פועלים ערבים בפועלים יהודים בכל ענפי המשק ובכל רמות המיומנות. לאחר שרכשה הקק"ל אדמה ערבית כבר אי-אפשר היה למוכרה חזרה לערבים,³ ועל אדמת קק"ל אי-אפשר היה להעסיק פועלים ערבים. הקיבוצים, שהוקמו בדרך-כלל על אדמת קק"ל וחבריהם היו יהודים בלבד, היו הבולטים בתוצרי העלייה השנייה שנקטו הרחקה, ובה במידה היו לאומניים בתכלית! למעשה, תועלת מועטה ביותר יכולה היתה לצמוח לערביי פלסטינה ממוסדותיה של תנועת העבודה.

מהגרים יהודים, ובעקבותיהם היסטוריונים ואנשי מדעי החברה, ביארו אידיאולוגיה נוספת ולפיה מהגרים יהודים לא יכלו לנצל את הפלסטינים משום ששתי החברות נותרו נפרדות. לפי הצגת הדברים של גורני, הציפייה היתה שהאיוון בין החברות היהודית והערבית יוחסי השלום והשכנות הטובה שיצמחו ממנו לא יושגו באמצעות שילוב הדדי, אלא באמצעות הפרדה (גורני 1968, 77-78).

הורוביץ וליסק נזקקו למונחים "חברה כפולה" ו"כלכלה כפולה" כדי להניח את קיומן של "שתי מערכות כלכליות נבדלות... [המקיימות] יחסי שוק מוגבלים בלבד" (הורוביץ וליסק 1977). אכן, שתי החברות ושתי הכלכלות היו ברמות שונות של התפתחות, שאלמלא כן ההתיישבות הקולוניאלית היהודית לא היתה עולה יפה; ברם, הורוביץ וליסק לא הבינו כי כל עוד דבקה החברה היהודית ברעיון ההתפשטות, לא היה לה כל סיכוי לעמוד ברשות עצמה. היישוב קיים פעילות גומלין ישירה עם מקבילו הפלסטיני באמצעות רכישה, ומאוחר יותר כיבוש, של חלק מאדמתו, ועל-ידי העקירה של חלק גדול מאוכלוסייתו מאדמתה. הקולוניאליזם של העלייה הראשונה התבסס על התיישבות דלילה ועל העסקתם בשכר נמוך של פועלים פלסטינים במשקים יהודיים. העלייה השנייה המירה אותו בקולוניאליזם של התיישבות צפופה ביישובים יהודיים בלעדיים ובעקירה של תושבים ערבים. ההפרדה היתה תוצאת הסכסוך הישראלי-פלסטיני, לא סיבתו.

לאחרונה, ניסו כמה היסטוריונים וגיאוגרפים-היסטורים ישראלים להפיח רוח חיים באפשרות ההפרדה. אהרונסון וצחור, לדוגמה, טוענים כי ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל היתה קולוניזציה חפה מקולוניאליזם.⁴ אבל זה יכול היה להיות נכון רק כל עוד התבצעה הפריצה הקולוניאלית בחבל-ארץ לא-מיושב. העיונות האינהרנטית בין האוכלוסיה בת-המקום לבין

2. מחקר חדש שערך צירלס קמן על החקלאות הפלסטינית בתקופת המנדט הסיק כי "ההתיישבות היהודית, ובעיקר מדיניות ההדרה הכלכלית הציונית, עיכבה את ההתפתחות הכלכלית הערבית" (Kamen 1991, 271).
3. כששלוש-מאות המנדט ניסו להציע קרקע חלופית לפלאחים הפלסטינים העקורים, התנגדו המוסדות הציוניים רוכשי הקרקעות להצעה מאחר שקיוו כי בסיכומם של דבר יעלה בידיהם לרכוש גם קרקע זו.
4. ראו למשל, Aaronsohn 1993; צחור 1994; וכן תגובתי, שפיר 1995.

המהגרים נבעה בעיקרה מהתעקשותם של המהגרים על כך שחבל-הארץ שבחרו היה "ריק" מעמים אחרים. במונחים מעשיים פירוש הדבר היה שהמהגרים תפסו את האוכלוסיה המקומית כחלק בלתי-נפרד מן הסביבה שאותה צריכים היו להכניע, לאלף ולעצב כך שתאיר להם את פניה. התושבים המקומיים, שאיבדו בתהליך חלק מנכסיהם המסורתיים וחששו מפני האפשרות כי בחלוף הזמן אדמתם אכן תתרוקן מיושביה, נחושים היו להגן על מה שנותר (Shafir 1984, 803).

הבדלים ממפעלים קולוניאליים אחרים, כגון העדר מטרופולין, המטרות הלאומניות המובהקות והתפקיד המשני שמילאו חישובים קפיטליסטיים, שיוו לקולוניזציה הציונית את דמותה הייחודית. אולם הבדלים אלה לא ביטלו את הדמיון היסודי בין מטרות העלייה השנייה לאלה של קולוניות אחרות של "התיישבות טהורה", היינו: קולוניות המכוונות ליצירת אוכלוסיה הומוגנית של מהגרים-מתיישבים. רבים מן המאפיינים הייחודיים של הקולוניזציה של הציונות העובדת לא נבעו מאופיה הלא-קולוניאלי כביכול, אלא מקווי פעולה שנועדו לפצות את המהגרים הפועלים-מתיישבים על התנאים העוינים ששררו בארץ ובשוקי העבודה שלה. מכל מקום, מטרתם היתה קולוניזציה מוצלחת של ארץ-ישראל באמצעות דחיקתם החוצה של תושביה הפלסטינים, אגב הצדקה מתמדת של ההתיישבות היהודית האחידה באמצעות התכשורת מעמיקה והולכת לשאיפות הלאומיות הפלסטיניות. זו היתה הסיבה העיקרית לאופיו הסורר של הסכסוך, וחשוב לציין כי עד הסכמי אוסלו כל נסיונות ההתקרבות הציוניים נתקלו בהתנגדות ערבית.

אף כי מיתוסים נקשרים ברגיל למקורות, הטרימה כאן החשיבה האידיאולוגית את בניית המיתוסים, אך מתוך זיקה הדוקה אליה. ההכחשה האידיאולוגית של מאבק בין מהגרים-מתיישבים יהודים לערביי פלסטינה בארץ ובשוקי העבודה עיכבה למצער את פתרון הסכסוך, וסביר יותר שתרמה להסלמתו ולהפיכתו לעימות צבאי מקיף. עימות זה הוא שהכשיר בהמשך את הקרקע לצמיחתן של המיתולוגיות של הסכסוך הערבי-ישראלי. עבודתם של ההיסטוריונים החדשים ושל הסוציולוגים הביקורתיים, לרבות עבודתי ועבודתו של קימרלינג, מייצגות אפוא שני חלקים שכנים באותו סיפור.

החשיבה-מחדש על הסכסוך עדיין נוגעת בעצב חשוף של חוגים רבים בישראל, כפי שעולה ממאמרו הנמרץ והארסי של אהרון מגד שראה אור מעל דפי הארץ. חשוב לציין כי מגד אינו מערער על עבודותיהם של ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים או על תיוות שלהם. תחת זאת, הוא מגנה את אובדן הודאות ותחושת הביטחון הנובעות מן הידיעה כי העניין הישראלי צודק, שאותן, לדעתו, מקעקעות עבודותיהם (מגד 1994). מגד אחוז אימה מפני המחיר שיש לשלם בשל הוויתור על ודאויות, אך דומה שאין הוא מודע למחיר שמשלמים על הדבקות בוודאויות כזבות. מכל מקום, הודאויות האידיאולוגיות והמיתיות כאחד הותירו מורשות בעייתיות. אידיאולוגיות חסכו ממחוללי ההיסטוריה את הייסורים הכרוכים באי-היכולת ליישב התנהגות עם אמונות, אך גזרו בסופו של דבר אי-נראות על אינטרסים לא-מומשים והפכו את ביטויים בלתי-גיטימי. כתוצאה מכך, האריכו אמונות אידיאולוגיות את חיי הסכסוך, גם כשהותירו את הדלת פתוחה לפתרונם האפשרי. מיתוסים העניקו סיפוק מוסרי, בהציגם עולם גרוש מצבים לא-פתורים וגורלות שנחרצו מראש, גם כשהצדיקו התנהגות שמחזרה את המאבק ולא הציעו מוצא ממנו. אף כי אמונות אידיאולוגיות גילמו גישה אופטימית יותר, סכי העיניים שנדרשו להן הובילו להשקפות מיתיות מבשרות רע בהרבה.

אני מבין שתיאוריות בנות-הזמן כבר זנחו את ההערכות שלפיהן מיתוס ואידיאולוגיה הם בגדר דרכי חשיבה פרימיטיביות או פגומות שיש להמירן במחקר מדעי, ולמעשה מקובל עלי כי הם ממלאים תפקידים תרבותיים חשובים. אבל אני סבור כי דווקא בתרבות שהיתה נתונה לשליטה כה ארוכה של מיתוס ואידיאולוגיה, הופעתה של היסטוריוגרפיה משוחררת מאלה היא מאורע מבורך. באמצעות הצגת התהליכים ההיסטוריים במורכבותם רבת-הפנים ושקום מארגם העשיר, אם כי הטראגי תדיר, ותכונותיהם הסותרות והדיאלקטיות, מקלות ההיסטוריוגרפיה החדשה והסוציולוגיה הביקורתית, למצער, על ההיגמלות מוודאויות מיתיות ואידיאולוגיות. אפשר שזוהי טענה חלשה בזכותן אך, לדעתי, גם אם הישגיהן מסתכמים בכך, זוהי התקדמות ניכרת לקראת בדיקה ועריכה-מחדש של הידוע לנו על הסכסוך הישראלי-פלסטיני ושל גישתנו אליו בשעת מבחן. אולם גם

רביזיה שאפתנית יותר ביעדיה של ההכרה ההיסטורית אינה מן הנמנע. היסטוריוגרפיה ביקורתית במיטבה עשויה לשאת אותנו אל מעבר למשימה השוללת של היגמלות ולהעניק משמעות חדשה למחקר בבחינת כלי שבאמצעותו נגלה כי דברים מסוימים היו ועודם אפשריים. באמצעות הסיוע לגמילה ממיטות ומאידיאולוגיות, ואפשר שאפילו באמצעות לימוד-מחדש של העבר, תרמו נקודות המבט החדשות על ההיסטוריה והחברה הישראליות ליצירתה של אווירה שהקלה על מאמצי השלום הנוכחיים ואולי אף קידמה אותם.

הסכם אוסלו מספטמבר 1993 וההסכמים הבאים בין ממשלת רבין-פרס לאש"ף החלו לצמצם את ממדיו של סכסוך בן יותר ממאה שנים באמצעות הפיכתה על פיה של דינמיקת העימות. מתינותו של אש"ף, שהתקדמה בצעדי ענק אם כי מתוך מורת רוח, הובילה להכרה הרשמית בישראל בנובמבר 1988. הגם שהתמורה שהתחוללה בממשלת רבין היתה קיצונית ופתאומית, ומשום כך הפתיעה את כל המשקיפים כמעט, הסיבות לה התהוו במשך שנים אחדות. בטרם ניגש לבחינת הסיבות הללו, עלינו לבדוק מה מקיפה השכנת השלום בין ישראל לאש"ף.

לדעתי, עם הנסיגה מרצועת עזה, מיריחו ומהמרכזים העירוניים בגדה המערבית (להוציא את חברון), פתחה ישראל בתהליך חלקי של דה-קולוניזציה. מערכת היחסים החדשה בין ישראל, בשלטון מפלגת העבודה, לאש"ף (ובה במידה מקבילותיה בדרום אפריקה ואולי גם בצפון אירלנד) מסתכמת בדה-קולוניזציה של "קולוניות התיישבות טהורות" שכיננון עליה יפה בחלקו. השכנת שלום בין הישראלים לאש"ף מסמנת גל חדש, מאוחר, בדה-קולוניזציה של חברות אירופיות מעבר לים. היא גם סותמת את הגולל על הדעה הקיצונית, שרווחה אחרי מלחמת העולם השנייה, ולפיה סכסוך קולוניאלי הוא טוטאלי ולפיכך אינו בר-יישוב.

הקולוניזציה או ייסודן של "חברות חדשות" היו, כפי שצינו פילדהאו (Fieldhouse 1966, 11–22), (273) ופרדריקסון (Fredrickson 1988, 221–218), רבות-פנים. בהתאמה, גם תהליכי הדה-קולוניזציה הם מגוונים. בעוד שמהגרים-מתיישבים וצאצאיהם ב"גבולות ההתיישבות" האחרים של אירופה התערבבו, במידות שונות, באוכלוסיות המקומיות, דחקו אותן לשוליים והשמירו או גירשו אותן, ממשיכים הפלסטינים להציב אתגר בסיסי לנחישותם ולזהותם של יהודים ישראלים. בה בעת, אף כי ההגירה היהודית לפלסטינה היתה קטנה בהשוואה להמוני היהודים שהיגרו לארצות-הברית וליעדים אחרים, למהגרים-מתיישבים בישראל לא היה מטרופולין קולוניאלי משלהם שאליה יכולים היו לחזור, ובמשך הזמן הם התפתחו לכלל אוכלוסיה מקומית בפני עצמה. (בדומה, מפלגת הקונגרס הלאומי-אפריקני והמפלגה הקומוניסטית הדרום אפריקניות הכירו בהתיישבות הלבנה בדרום אפריקה כב"קולוניאליזם מסוג מיוחד"). ההכרה החלקית במטרותיהם של המהגרים-מתיישבים, שהיכו שורשים עמוקים והקימו חברה בעלת מאפיינים תרבותיים, אתניים ודתיים מובחנים, משמעה שהדה-קולוניזציה הדרושה להשכנת שלום בישראל, שזכתה להכרת אש"ף, תהיה אף היא חלקית ותבצע בעיקר בעזה, בגדה המערבית ובמזרח-ירושלים.

הנכונות הישראלית כיום לבצע דה-קולוניזציה חלקית היא תוצאה משולבת של שתי קבוצות של גורמים. האחת היא ההכרה המצטברת בקרב האליטות הבטחוניות בכך שמנגנוני הביטחון הישראליים לא יוכלו להכניע את האינתיפאדה הפלסטינית או לחסל את השאיפות הלאומיות שהזינו אותה. ברם, ההתנגדות הפלסטינית העזה לא הביסה את הצבא הישראלי ולא הרסה את כלכלת ישראל אלא רק הרבנה את המנהיגים הישראלים אל עבר כיוונים חדשים.

קבוצת הגורמים האחרת נוגעת לתמורות פנימיות, אף כי גם הן הואצו עקב תהליכים עולמיים. התפתחותה הכלכלית של ישראל, שמימונה בא במידה רבה ממשאבים חיצוניים, כרסמה במהלך השנים בשליטת המדינה וההסתדרות על הכלכלה והעניקה יתרון לאינטרסים עסקיים פרטיים. התזוזה הסקטוראלית באה לביטוייה בשינויי מדיניות שהחלו כבר בשלהי שנות הששים והתגברו בהדרגה בשני העשורים האחרונים. בין השינויים הללו היו התחזקות מעמדם של כוחות השוק בשוק העבודה, פתיחתם של שוקי כספים, וכמו כן "הפרטה משמעותית, הנהגתו של שער חליפין יציב, הפחתת הסובסידיות להון והתנגדות ממשלתית גוברת והולכת ליחלוצ ממצוקה פיננסית" וקיצוץ תקציב הביטחון והגירעון התקציבי" (Shalev 1992, 1993). בד בבד, חל גידול ניכר בתעשיות עתירות מדע המכוונות לייצוא וכתוצאה מכך התרחבו המעמד של בעלי המקצוע והמעמד הבינוני

הישראלים. שכבות אלה חשות בטוחות דיין להתחרות בשוק הפתוח, הביטי והבינלאומי כאחד, וכבר אינן רוצות – במובנים רבים בניגוד לתפיסתה של תנועת העבודה היהודית, שאת התהוותה מתאר הספר – שייגנו עליהן בשוק זה, אלא מבקשות להרחיבו כמידת האפשר. האליטות הכלכליות החדשות עמדו בראש הלוחמים למען ליברליזציה כלכלית וגם למען שילובה של כלכלת ישראל בשוקים העולמיים ובמידת האפשר האזוריים. כל עוד ערערו הסכסוכים הישראלי-פלסטיני והישראלי-ערבי את יציבות האזור, החרימו חברות רב-לאומיות את ישראל והיא נותרה מחוץ למעגל ההשקעות הבינלאומיות. השכנת שלום היתה הדרך הישראלית לזכות בביטחון וברבד בגישה לכלכלה עולמית יותר (Peled and Shafir 1996).

צמיחתן של שכבות חדשות הואצה עוד בשל התפוררותם והתערערותם של מוסדות חוץ-שוקיים חזקים, שעלותם יקרה ולעתים קרובות הם אינם יעילים. הציונות של תנועת העבודה הקימה מוסדות אלה בזיקה למוסדות ההסתדרותיים, ובעבר הם העניקו למהגרים-מתיישבים היהודים ולצאצאיהם תנאים נוחים להתיישבות ולשגשוג. בהקשר הישראלי, החיבור ההיסטורי של מדינה, קולוניזציה וזכויות חברתיות מוסיף מימד להיחלשות הספירה של המדינה והמוסדות הציבוריים למחצה. הקריאה להתערבות ממלכתית פחותה בכלכלה – שבתחילת שנות התשעים נשמעה באותה תדירות בישראל כמו בבריטניה ובארצות-הברית בתחילת שנות השמונים – הצריכה גם את פירוק מסגרתן ומורשתן של יוזמות ההתנחלות במימון ממלכתי בגדה המערבית וברצועת עזה, יוזמות שנתפסו כהמשכה של ההתיישבות שמלפני 1948.

המבנה המוסדי שהקימה תנועת העבודה סביב ההסתדרות, ומכאן מזינת הרווחה בכללה, נתפסו בעיני השכבות הכלכליות והמקצועיות החדשות כאבן נגף על דרך רווחתן-הן. בה במידה אתוס ההתיישבות ומוסדותיה החברתיים – שמילאו תפקיד מכריע בבניית האומה והמדינה של ישראל והעניקו לתנועת העבודה חלק ניכר מזהותה, ייחוסה ושלטונה – הפכו לאנכרוניסטיים ונתפסו כמכשול לאינטרסים הכלכליים והפוליטיים של שכבות אלה. השקיעה ההדרגתית של אידיאולוגיות אלה, החרדה מפני המיתולוגיות הממירות אותן וההתרחבות האיטית אך היציבה של השיח האזרחי, הליברלי יותר, שבין היתר גם הצמיח את ההיסטוריוגרפיה החדשה, פעלו למיתון התנגדותה של מדינת ישראל ללאומיות הפלסטינית ולערעור על התבונה שבהתפשטות טריטוריאלית. בהשפעתן של אליטות אלה הושלם השלב של בניית המדינה עבור מרבית הישראלים, וישראל נכנסה למעשה לעידן הפוסט-ציונות.

תהליך הדה-קולוניזציה מצוי עדיין בראשיתו, אף כי דומה כי הוא עבר את נקודת האי-חזרה. ההכרה באש"ף ועצם תהליך המשא ומתן עמעמו את קסמו של מיתוס הניגודים שאין ליישבם בין ישראלים לפלסטינים. עם זאת, ההתפרקות ממיתולוגיות הפכה לאפשריות, ואפילו למתקבלים על הדעת, שני סוגים של חשיבה אידיאולוגית המתקשרת למפלגת העבודה: מחד גיסא, האשליה שאותה הינתקות יכולה ואמורה להוביל להפרדה מלאה, ומאידך גיסא, רעיון התעתועים כי מה שטוב לישראל מועיל לפלסטינים, רעיון המוביל לכינון-מחדש של יחסי עליונות באמצעות פרקטיקות ניארו-קולוניאליות.

ההצדקה לתהליך הדה-קולוניזציה נשענת על הנימוק כי ההפרדה הטריטוריאלית תעניק לישראלים ביטחון ולפלסטינים ריבונות. הנסיגה הישראלית אמנם תקנה משנה תוקף למטרות אלה, אך מנהלי המשא ומתן הישראלים והפלסטינים כבר גילו עד כמה קשה להפריד שתי קבוצות של אנשים המחלקות ביניהן כבדת ארץ כה קטנה וכן רבים ממשאביה, בראש ובראשונה המים והסביבה. כמה נסיבות מפריכות את אפשרות ההפרדה – מזרח-ירושלים, שבה זהים פחות או יותר ממדי שתי האוכלוסיות; רצועת עזה והגדה המערבית, שישראל חוצצת ביניהן והן זקוקות לגשר יבשתי; והשאיפה להשתלבות רבה יותר בחברה הישראלית של הערבים הפלסטינים אורחי ישראל, המהווים כששית מן האוכלוסייה. המורשת הברלנית של תנועת העבודה, שהתפתחה לראשונה במגזר הכלכלה היהודי לפני מלחמת העולם הראשונה, היא בעלת גבולות ברורים. ההפרדה בתחומים שהוזכרו יכולה להיות חלקית בלבד והנסיגות להעמיקה עלולים להניב תוצאות מזיקות. מצבים אלה דורשים מהישראלים והפלסטינים ללמוד לחיות ביחד ולא רק לחיות אלה בצד אלה. הטעון האידיאולוגי שלפיו ההתפתחות הכלכלית הציונית מועילה לתושבי פלסטינה הערבים,

שבחסותו הועברו משאבים לידיים יהודיות וכוננה עליונות יהודית, שב והופיע אף הוא במסווה חדש. הגסיונות להמשיך לרתום את העבודה הפלסטינית הווללה לתועלת ההון הישראלי עלולים לשוב ולכונן יחסים ניאורקולוניאליים בזירה הכלכלית. התפתחות מעין זו רק עשויה להוביל להמתנת של פרקטיקות ההדרה של תנועת העבודה בפרקטיקות של ניצול בידי המגזר העסקי הישראלי. מנגד, הוויתור על הפועלים הפלסטינים שעבודתם העלתה תועלת לכלכלה הישראלית במשך עשרים וחמש שנה רק ישמר את הפער העצום ברמות החיים של שתי החברות. האפשרות ליחסים כלכליים מועילים הודית מחייבת כי היתרונות החד-צדדיים שהושגו במהלך שנות השליטה הישראלית לא יעצבו את הזיקות בעתיד. אחרי הכל, נסיון העבר מלמד כי התעלמות אידיאולוגית מאינטרסים לגיטימיים עשויה להוליד אמונות מיתיות ולהחריף את הסכסוך.

כאשר הישן מת ואילו החדש עדיין לא נולד, בתקופת מעבר, מופיעים סימפטומים חולניים רבים, הזוהרנו אנטוניו גראמשי. הכוונות המזיקות והפעולות ההרסניות של קנאים דתיים – פלסטינים ויהודים – המבקשים להרוס את תהליך השלום מוכיחות את נכונות הבחנתו. בדבקותה בזווית הראייה שלה עשויה המהפכה ההיסטוריוגרפית לסייע לעכב את הרתיעה לאחור ואת הפאניקה הנפוצות בקלות כה רבה אחרי פעולות טרור והתנגשויות פוליטיות. צירוף הנסיבות של תהליך השלום הפלסטיני-ישראלי והבשלתה של נקודת מבט היסטוריוגרפית וסוציולוגית חדשה על החברה הישראלית מאפשר שילוב מסוים של פתיחות פוליטית ואינטלקטואלית, הכרה באינטרסים לגיטימיים נפרדים ומשלימים, שילוב אשר ימנע את נפוצותם של התופעות החולניות ושל הסימפטומים שלהם. כל עוד לא יקפאו הקטגוריות שבאמצעותן חושבים פלסטינים וישראלים אלה על אלה ויהפכו לקטגוריות א-היסטוריות, טובים סיכוייהם של היחסים ביניהם לשמור על חוסנם ועל כושר הסתגלותם מן הסיכויים שיחזרו אל ההקצנה האידיאולוגית או המיתית.

המחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת קליפורניה, סן דייגו

ביבליוגרפיה

- גורני, יוסף, 1968. "האידיאולוגיה של קיבוץ העבודה", קשת 38 (חורף): 77-78.
הורוביץ, דן ומשה ליסק, 1977. מיישוב לסדינה: יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית, עם עובד, תל-אביב.
מגד, אהרון, 1994. "יצר ההתאבדות הישראלי", מוסף הארץ, 10.6.94.
מוריס, בני, 1991. לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947-1949, עם עובד, תל-אביב.
צחור, זאב, 1994. "קולוניאליסט או קולוניזטור", הארץ, 22.12.94.
שפיר, גרשון, 1995. "השאלה הקולוניאלית", הארץ, 5.1.95.
- Aaronsohn, Ran, 1993. "Baron Rothschild and the Initial Stage of Jewish Settlement in Palestine (1882-1890)," *Journal of Historical Geography* 19(2).
- Fieldhouse, D.K., 1966. *The Colonial Empires from the Eighteenth Century*. New York: Weidenfeld and Nicolson.
- Flapan, Simha, 1987. *The Birth of Israel: Myth and Realities*. New York: Pantheon Books.
- Fredrickson, George, 1988. "Colonialism and Racism: The United States and South Africa in Comparative Perspective," in his *The Arrogance of Race*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Kamen, Charles, 1991. *Little Common Ground: Arab Agriculture and Jewish Settlement in Palestine 1920-1948*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Kimmerling, Baruch, 1983. *Zionism and Territory: The Socio-Territorial Dimensions of Zionist Politics*. Berkeley: Institute of International Studies. University of California Press.
- Kimmerling, Baruch, in collaboration with Irit Backer, 1985. *The Interrupted System: Israeli Civilians in War and Routine Times*. New Brunswick: Transaction Books.
- Morley Sachar, Howard, 1979. *A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time*. New York: Knopf.
- Morris, Benny, 1988. "The New Historiography: Israel Confronts Its Past," *Tikkun* (November/December).
- Pappe, Ilan, 1988. *Britain and the Israeli-Arab Conflict, 1947-1951*. London: St. Antony's Macmillan Series.

- , 1995. "Critique and Agenda: The Post-Zionist Scholars in Israel," *History and Memory* 7(1) (Spring/Summer).
- Peled, Yoav, and Gershon Shafir, 1996. "The Roots of Peacemaking: The Dynamics of Citizenship in Israel, 1948–1993," *International Journal of Middle Eastern Studies* (August), forthcoming.
- Shafir, Gershon, 1984. "Changing Nationalism and Israel's 'Open Frontier' on the West Bank," *Theory and Society* 13(6) (November).
- Shalev, Michael, 1992. *Labor and the Political Economy in Israel*. Oxford: Oxford University Press.
- , 1993. "The Death of the 'Bureaucratic' Labor Market? Structural Change in the Israeli Political Economy," unpublished paper.
- Shapira, Anita, 1995. "Politics and Collective Memory: The Debate over the 'New Historians' in Israel," *History and Memory* 7(1) (Spring/Summer).
- Shlaim, Avi, 1988. *Collusion Across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement, and the Partition of Palestine*. Oxford: Oxford University Press.
- , 1994. "The Debate About 1948," paper presented at the Association for Israel Studies Conference, Gratz College, Melrose Park, June 12–13.

Theory and Criticism

An Israeli Forum

Editor

Adi Ophir

Editorial Council

Nehemia Levtzion, Chair

Azmi Bishara

Hanina Ben Menachem

Daniel Boyarin

José Brunner

Sidra Ezrahi

Avigdor Feldman

Nurit Gretz

Galit Hasan-Rokem

Hannan Hever

Michael Heyd

Moshe Idel

Baruch Kimmerling

Baruch Knei-Paz

David Nachmias

Ilana Pardes

Yoav Peled

Uriel Procaccia

Dani Rabinowitz

Amnon Raz-Krakotzkin

Lea Rozen

Yehuda Shenhav

Ramzi Suliman

Managing Editor

Sara Soreni

Editing

Hana Soker-Shwager

Typography

Aryeh Velleman

תיאוריה וביקורת במה ישראלית

8 / קיץ 1996

نظرية ونقد

منبر اسرائيلي

עורך

עדי אופיר

מועצת מערכת

נחמיה לבציון, יו"ר

סדרה אורחי

משה אידל

דניאל בויארין

חנינה בן מנחם

זיחה ברונר

עזמי בשארה

נורית גרץ

מיכאל הד

חנן חבר

גלית חזן-רוקם

דוד נחמיאס

עורכת-ממיקה

שרה סורני

עריכה לשונית

חנה סוקר-שווגר

עיצוב

אריה ולמן

מאמרים (בצירוף דיסקט בשפת word או אסקי)

אפשר לשלוח למערכת תיאוריה וביקורת,

מכון ון ליר בירושלים, ת"ד 4070, 91040 ירושלים.

המען לחותמים: הוצאת הקיבוץ המאוחד

טל' 03-5785810; פקס. 03-5785811

(לקבלת מידע ולחתימה בכרטיס אשראי)

ת"ד 1432, בני ברק 51114.

דפוס 'גרפית' ('גרף-חן') בע"מ, ירושלים

בגיליונות הבאים

רצח רבין, והשנה שאחרי

קפיטליזם לאומי: בין מפעלי ים המלח לעיר ורדים

פקידים עבריים בארץ-ישראל

ההסתדרות מול העובדים

מי מרוויח ממדינת הרווחה

טפסים של חמלה: היחס הציבורי לילדים במצוקה

על הרציונליות האינסטרומנטלית של מנגנון ההשמדה

סטטיסטיקה כאלימות: הפוליטיקה של הבניית המציאות הכלכלית

מדוע לא נכנסה עקרת הבית לתחשיב היצרני

הכלכלה הרציונלית של תאונות הדרכים

יוצא לאור בתמיכת משרד החינוך והתרבות, מינהל התרבות והאמנות
© 1996 מכון ון ליר בירושלים / הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב